

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра педагогіки

Рубан Сергій Миколайович

**ФОРМУВАННЯ ДОЗВІЛЛЄВОЇ КУЛЬТУРИ ПІДЛІТКІВ У
ПОЗАШКІЛЬНИХ ПРОГРАМАХ У США**

Спеціальність: 011 Освітні, педагогічні науки

Галузь знань: 01 Освіта/Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник
_____ Н. Г. Осьмук
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки
« ____ » _____ 2021 року

Виконавець
_____ С. М. Рубан
« ____ » _____ 2021 року

Суми 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДОЗВІЛЛЕВОЇ КУЛЬТУРИ ПІДЛІТКІВ У ПОЗАШКІЛЬНИХ ПРОГРАМАХ У США.....	7
1.1. Дозвіллева культура підлітків як предмет науково-педагогічних досліджень.....	7
1.2. Потенціал позашкільних програм у формуванні дозвіллевої культури підлітків	18
Висновки до розділу 1.....	24
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДОЗВІЛЛЕВОЇ КУЛЬТУРИ ПІДЛІТКІВ У ПОЗАШКІЛЬНИХ ПРОГРАМАХ У США	26
2.1. Змістово-процесуальні засади формування дозвіллевої культури підлітків у позашкільних програмах у США	26
2.2. Творче використання прогресивного досвіду американської системи формування дозвіллевої культури підлітків	33
Висновки до розділу 2.....	46
ВИСНОВКИ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	53

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасна соціально-економічна ситуація визначає пріоритети модернізації системи освіти, виділяє в якості стратегічної мети національного розвитку турботу про дітей. Особливу соціальну значимість набуває не тільки вирішення питань освіти молодого покоління, але й розвиток сфери дозвілля з метою нівелювання негативних процесів, що намітилися в духовному й культурному житті суспільства. Втрата духовно-моральних орієнтирів, відчуження від культури й мистецтва дітей, молоді та дорослих, істотне скорочення фінансової забезпеченості установ культури, наростання асоціальних явищ – усе це змушує звернутися до проблеми розумного використання потенціалу вільного часу дітей та підлітків, а відтак, до необхідності формування культури дозвілля, зокрема в закладах позашкільної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти розгляду обраної проблеми розроблялися такими вітчизняними та зарубіжними дослідниками, як Р. Абрамов, М. Аверкін, В. Арбеніна, Л. Акімова, Л. Скокова (соціальна сутність дозвілля, зокрема підліткового); Н. Бабенко, Є. Доронкіна, С. Павлов, Ю. Свечнікова (функціональне спрямування дозвілля); О. Гончарова, П. Кравчук, О. Чебоненко (педагогічні засади підліткового дозвілля); Л. Устименко, Р. Попова (специфіка діяльності різноманітних центрів дозвілля підліткової молоді); І. Губеладзе, Г. Мінченко, Н. Цимбалюк, В. Чигрин (дозвілля в умовах сільської місцевості). Проте, цілісного дослідження з проблеми формування культури дозвілля підлітків у закладах позашкільної освіти здійснено не було.

Доцільність наукового опрацювання означеної проблеми зумовлено необхідністю подолання низки *суперечностей між*:

- необхідністю підвищення загальноосвітнього та культурного рівня підлітків та недосконалістю існуючої системи освіти;

- необхідністю організації змістовного дозвілля підлітків та недостатнім рівнем педагогічної майстерності організаторів дозвілля підлітків;
- необхідністю оптимізації організації дозвіллевої діяльності підлітків та відсутністю наукового обґрунтування даного процесу.

Пошук можливих шляхів вирішення даних протиріч і соціально-педагогічна значущість проблеми формування дозвіллевої культури американських підлітків у позашкільних програмах, її недостатня теоретична й методична розробка зумовили актуальність дослідження та були підставою для визначення його теми.

Мета дослідження – з'ясувати теоретичні та практичні засади формування дозвіллевої культури підлітків у позашкільних програмах у США.

Об'єкт дослідження – формування дозвіллевої культури підлітків у США.

Предмет дослідження – теоретико-практичні засади формування дозвіллевої культури підлітків у позашкільних програмах у США.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати стан наукових досліджень дозвіллевої сфери та охарактеризувати поняттєво-термінологічний апарат дослідження.
2. Визначити потенціал позашкільних програм у формуванні дозвіллевої культури підлітків.
3. Окреслити змістово-процесуальні засади формування дозвіллевої культури підлітків у позашкільних програмах у США.
4. Визначити можливості творчого використання прогресивного досвіду американської системи формування дозвіллевої культури підлітків в аспекті досліджуваної проблеми в Україні.

Для досягнення означеної мети й вирішення поставлених завдань було використано такі **методи дослідження**: *теоретичні*: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація, класифікація; аналіз науково-

педагогічної літератури; термінологічного аналізу – для з'ясування стану розробленості проблеми у вітчизняному науковому дискурсі та окреслення поняттєво-термінологічного апарату дослідження; структурно-логічний метод – задля визначення потенціалу позашкільних програм у формуванні дозвіллевої культури підлітків, змістово-процесуальних засад означеного процесу; *емпіричні*: бесіди, інтерв'ю, спостереження з метою уточнення та верифікації отриманих даних; метод екстраполяції – для визначення можливостей використання досвіду США щодо формування дозвіллевої культури підлітків в Україні.

Елементи наукової новизни одержаних результатів визначаються тим, що в ньому цілісно з'ясовано теоретико-практичні засади формування дозвіллевої культури підлітків у позашкільних програмах у США. Визначено потенціал позашкільних програм у формуванні дозвіллевої культури підлітків; окреслено змістово-процесуальних засад формування дозвіллевої культури підлітків у позашкільних програмах у США. Визначено можливості творчого використання прогресивного досвіду американської системи формування дозвіллевої культури підлітків в аспекті досліджуваної проблеми в Україні.

Уточнено науковий зміст основоположних понять дослідження «дозвілля» та «дозвіллева культура».

Подальшого розвитку дістала характеристика основних напрямів здійснення дозвіллевої діяльності в США.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що матеріали дослідження можуть бути використані для проведення наукових досліджень із порівняльної педагогіки, в науково-методичних посібниках із проблем розвитку зарубіжної педагогічної теорії та практики. Отримані матеріали можуть стати основою подальшого дослідження проблематики, пов'язаної з формуванням дозвіллевої культури підлітків, а також використовуватися в процесі розробки спеціальних курсів за вибором,

спеціальних семінарів у межах підготовки педагогів. Результати дослідження можуть бути затребувані викладачами й організаторами освітнього процесу в системі шкільної та позашкільної освіти..

Структура та обсяг магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (65 найменувань). Основний зміст магістерської роботи викладено на 52 сторінках. Загальний обсяг роботи – 58 сторінок.

Апробація результатів та публікації. Результати дослідження доповідались на таких міжнародних науково-практичних конференціях «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін» (Суми, 2021, 20-21 квітня), «Європейський університет: імідж, мобільність та соціальні перспективи» (Суми, 2021, 19-20 травня), «Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи» (Суми, 2021, 16–17 листопада) та висвітлено в таких публікаціях авторки:

Рубан, С. М. (2021). Модель формування культури дозвілля підлітків у закладах позашкільної освіти. *Наукові пошуки: зб. наук. пр. молодих учених, Вип. 19*, 19-25.

Рубан, С. М. (2021). Дозвіллева культура підлітків: теоретичний аспект. *Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (16–17 листопада 2021 року, м. Суми)*. Том I. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, сс. 89-93.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДОЗВІЛЛЕВОЇ КУЛЬТУРИ ПІДЛІТКІВ У ПОЗАШКІЛЬНИХ ПРОГРАМАХ У США

1.1. Дозвіллева культура підлітків як предмет науково-педагогічних досліджень

Дозвіллева сфера бере початок свого формування на рубежі ХІХ–ХХ століть. Однак, найбільшого розквіту вона як галузь науки зазнала в середині ХХ ст. Даний факт підтверджено великою кількістю наукових досліджень як у зарубіжних, так і вітчизняних журналах, серед яких найпоширенішими є “Journal of Travel Research”, “Tourism Recreation Research”, “Tourism Management”, “Leisure and Society“, „Parks and recreation“, «Міжнародний туризм», “Pedagogik“; “Journal of Hospitality and Leisure Marketing“ та ін. Наголосимо також на появі в цей час значної кількості підручників і методичних посібників (Д. Кеннеді, Д. Остін, Р. Сміт «Соціальна рекреація: можливості для людей з різними вадами»; Дж. Торкільдсена «Рекреаційний менеджмент»; В. Багера «Дозвілля та культурна робота: дослідження й концепції»; Х. Опашовські «Вступ в дозвіллезнавство» та ін.), а також дисертаційних робіт тощо.

Зауважимо, що в зарубіжних країнах розвиток дозвіллевої діяльності спричинений активною державною політикою в означеній галузі. Так, у ХХ ст. спостерігаємо появу великої кількості науково-дослідних інститутів у різних країнах світу, в тому числі й у США: Національна асоціація рекреації в США, Міжнародна асоціація з питань розвитку дозвіллевої сфери та ін. Означені організації ставлять перед собою завдання – вивчати дозвіллеву та рекреаційну проблематику. Так, у 1978 році в США була створена Асоціація досліджень дозвілля. Зазначена Асоціація займалася питаннями організації

дозвілля в інших країнах, розвитком і прогнозуванням дозвіллевої сфери в США, розробкою дозвіллевих проєктів для різних соціально-демографічних груп.

Питання дозвілля вивчаються різними науковцями: психологами, педагогами, архітекторами, соціологами, економістами. Так, до сфери інтересів психологів потрапили психологічні аспекти дозвілля, особливо у трансформаційні періоди суспільства. В такий період спостерігаються суттєві зміни усталених стереотипів, виникнення нових соціальних спільнот. Незаперечним є той факт, що трансформаційні зміни завжди мають як позитивний, так і негативний вплив на розвиток особистості, її соціальне становище. Відтак, психологи досліджують соціальні проблеми особистості, їх вирішення шляхом використання дозвіллевого потенціалу; психолого-емоційний стан людини та його відбиття у дозвіллевій діяльності; різноманітність дозвіллевих альтернатив та можливості особистості скористатися ними; цінність дозвіллевих альтернатив для різних груп населення та їх психологічну готовність до зміни дозвіллевої поведінки. Визначено, що домінуючими проблемами стали безробіття, особиста невизначеність, внутрішня дисгармонія, соціальне визнання, спілкування. Одним зі шляхів їх розв'язання вважається залучення людини до активної культуро-творчої дозвіллевої діяльності.

Архітектори вивчають та аналізують питання реалізації багатофункціональних заходів, розробки штучних моделей дозвіллевої діяльності, принципів функціонально-планувальної організації закладів дозвілля як архітектурного об'єкта. Вони ставлять перед собою завдання створення максимально сприятливого середовища перебування з урахуванням психологічних аспектів, а також формування рекреаційного простору за допомогою вдалого розміщення зони активного та спокійного відпочинку. Атмосфера активної взаємодії з оточуючим середовищем є

однією з головних умов ефективної діяльності дозвіллевих структур. Вона має значні потенційні можливості для відпочинку й розваг, для стимулювання розумових і творчих процесів діяльності особистості.

Середина ХХ ст. ознаменувалася тим, що з'явилося поняття «соціологія дозвілля», чому західне суспільство завдячує таким науковцям, як Дж. Брайтбілл (“The challenge of leisure”), Ж. Дюмазедьє (“Towards a society of leisure”), М. Каплан (“Leisure: theory and policy”, “Leisure in America”), Дж. Келлі (“Freedom to be. A new sociology of leisure”, “Leisure”), Ст. Паркер (“Leisure and Work”, “The sociology of leisure”, “The future of work and leisure”) та ін.

У науковій літературі соціологія дозвілля потрактовується як наукова дисципліна, що усистематизовує досягнення у сфері дозвілля та вивчає:

- сутність поняття дозвілля (вільний час, дозвіллева діяльність, індустрія дозвілля, хобі, рекреація);
- змістові аспекти дозвілля не просто як «час відпочинку», але як якість життя та здоров'я;
- взаємозв'язок дозвілля й тих змін, що відбуваються у світі;
- організаційно-педагогічні аспекти дозвіллевої діяльності (форми, методи, принципи);
- специфіка дозвілля на різних етапах життя (дитинство, юність, зрілість);
- відмінності між дозвіллям за статевою ознакою («типово жіноче» й «типово чоловіче» дозвілля);
- сімейне дозвілля (спілкування в сім'ї, сімейний відпочинок, сімейна творчість);
- дозвілля людей похилого віку (активність і творчість, спокій і відпочинок);

- особливості дозвілля в умовах безробіття (час, який необхідно заповнити змістовою діяльністю);
- психолого-соціологічні проблеми й дозвілля (смуток, стреси, фізичні та розумові вади, самотність);
- прогнозування та проектування дозвілля.

Примітним і значимим є те, що саме соціологи запропонували ідею цивілізації дозвілля завдяки скороченню робочого та збільшенню вільного часу; зростанню соціальної значимості дозвілля, сприйманню дозвілля як способу життя. Соціологи переконані, що дозвілля є необхідним незмінним засобом самореалізації індивіда.

До того ж, кожна країна формує наукову школу з питань дозвілля. Так, американська школа дозвілля відзначилася працями й дослідженнями подружжя Лінд («Середнє місто», 1925, 1935), Дж. Ландберга («Міське дозвілля», 1934), С. Паркера («Емпірична соціологія дозвілля», 1974, «Соціологія дозвілля», 1976).

Окремим напрямом дозвіллевої політики є робота з інвалідами й особами похилого віку. Так, на глибоке переконання американських культурологів Дж. Даттіло та Фентон Н. Джейкубовіч вважають, що участь інвалідів у загальних дозвіллевих програмах сприяє самовдосконаленню суспільства. Інтеграція людей з особливими потребами в суспільство передбачає їх адаптацію інвалідів до різних видів дозвіллевої діяльності, що, у свою чергу, вимагає подолання певних негативних моментів, а саме непристосованості місць для відпочинку, недостатності інформації про інтереси й запити даної категорії населення.

Щодо роботи з людьми похилого віку, то досвід такої роботи узагальнено у працях американських дослідників М. Келлер, Б. Уілхайд, Дж. Холл. Вони зацентровують на тому, що активізація дозвіллевого потенціалу людей похилого віку є позитивним моментом у організації

життєдіяльності суспільства та чинить вплив на його духовне збагачення, моральний клімат, а також сприяє взаєморозумінню, взаємопідтримці малозахищеним верствам населення.

У США з метою збереження й розвитку культур етнічних меншин створено різні культурно-мистецькі заклади: Культурний центр Гваделупи (Сан-Антоніо), Центр народного мистецтва (Нью-Йорк), Японсько-американський культурний центр (Лос-Анджелес).

Сучасний стан сфери дозвілля в США, перспективний її розвиток, створення нових моделей закладів дозвілля, їх концептуальний розвиток, проектування стали предметом дослідження таких науковців, як Л. А. Бедіні, С. Блендінг, Ж. Годбей, Й. Робінзон, Р. Ферейра.

Американські дослідники Дж. А. Бразер, Дж. Л. Кромптон, Р. Лоус, П. А. Уайт висвітлюють у своїх наукових розвідках роботу департаментів парків та дозвіллевой активності США.

Останнім часом все більше здійснюється реалізація національних дозвіллевих програм, а саме «Національної програми організації дозвілля молоді», «Федеральної програми культурної політики у сфері молодіжного дозвілля», «Програми боротьби з расовими забобонами у дозвіллі молоді Каліфорнії», проєктів, зокрема розважального комплексу «Гейм уоркс», регіональної паркової системи «Метро паркс».

Окремі аспекти зарубіжного дозвілля привертають увагу і вітчизняних учених. Серед них назвемо праці Н. Камінської, І. Новікової, О. Терехової, І. Хижняка; дисертаційні роботи В. Вдовенко, Є. Доронкіної та ін.

Так, Є. Доронкіна аналізує сучасні концепції зарубіжного дозвілля. Учена трактує дозвілля як вільний час, вид діяльності, внутрішній стан особистості, складову цілісного процесу творчості.

У свою чергу, І. Васильєва розкриває проблеми застосування природних ресурсів для рекреації; О. Терехова вивчає індустрію дозвілля у США.

І. Новікова присвятила свої наукові розвідки соціально-педагогічним і науково-методичним питанням організації дозвілля дітей і підлітків у країнах Західної Європи та США. Авторка окреслює основні принципи педагогіки дозвілля та можливості їх застосування в дозвіллевій практиці.

Натомість Т. Вдовенко подає рекомендації щодо організації дозвілля людей похилого віку на основі узагальнення зарубіжного досвіду.

Водночас Ю. Кротова зацентрувала увагу на історико-філософському сприйнятті дозвілля як фактора рекреації та як явища культури; педагогічних функціях англо-американської моделі організації дозвілля; соціально-економічних чинниках розвитку дозвіллевого середовища в зарубіжних країнах; реалізації педагогічного потенціалу дозвілля в державній політиці США та Великобританії.

Ж. Атаянц розкрито дозвіллеву діяльність студентських клубів США.

Проаналізувавши наукову літературу з проблеми дослідження, дійшли висновку, що сучасне вітчизняне дозвіллезнавство, здебільшого, не звертається до питань теорії та практики зарубіжного дозвілля. Сутність, природа та специфіка дозвілля, принципи дозвіллевої діяльності, педагогічний потенціал дозвілля розкривають у своїх наукових працях О. Гончарова, І. Зязюн, О. Копієвська, В. Кірсанов, О. Олексюк та ін.

Логіка даного дослідження вимагає звернення уваги до визначення сутності основоположних понять роботи, а саме: дозвілля, дозвіллева діяльність, дозвіллева культура.

Дозвілля – складне, багатопланове явище, інтерес до проблем якого сягає корінням, як мінімум, за часів Античності. В одному з трактатів Аристотеля ми зустрічаємо роздуми про вільну діяльність і думку про те, що «все людське життя розпадається на заняття та дозвілля». З настанням ХХ століття та скороченням робочого часу поняття «дозвілля» привертає дедалі більшу увагу дослідників. Виникають такі галузі, як соціологія,

педагогіка, економіка дозвілля. При цьому ми виявляємо низку труднощів, пов'язаних із визначенням терміну «дозвілля».

Деякі дослідники припускають, що сучасне тлумачення «дозвілля» пов'язане ще з одним із його застарілих визначень як «часу, що залишився від роботи (щодо чогось)» (Етимологічний словник, 1994). Близьке до сучасного тлумачення дозвілля як «відпочинку», «розваги» пов'язують із ХІХ століттям і змінами, результатом яких став перехід до індустріальної епохи. Історики вказують на найбільшу рухливість терміна саме в цей період: вже у словнику Ушакова згадане вище слово «дозвілля» трактується виключно як «вільний від справи, пустий, неробний». З ХХ століття поступово укорінюється протиставлення дозвілля таким поняттям, як «праця», «робота», «зайнятість» (Тяпкина, 2019). Аналіз еволюції визначення показує, що протягом століть поняття пов'язувалося з вільним часом. Хоча дозвілля – це завжди вільний час, ми не можемо називати дозвілля будь-який вільний час. Важливо й те, що розуміння дозвілля змінюється залежно від часу, традицій та правил, системи цінностей, історичних, соціальних, економічних, географічних та інших умов (Орлов, 1995).

Так, наприклад, античні мислителі називають дозвілля «вищим благом», прерогативою виключно вільних людей (тобто не рабів). Час дозвілля в Античності цінується вище за час праці. Відсутність цього часу вважається буквально тим самим, що й відсутність свободи: раб не має дозвілля, оскільки не має для цього ресурсів. У цей час дозвілля спрямовано на створення та «споживання» прекрасного – творчість і мистецтво, філософські роздуми, розмови, ігри, вправи (Аристотель). Дослідники підкреслюють, що дозвілля в еллінів – складова ідеальної держави, міра «божественного» в людині, двигун прогресу, «тривала й напружена праця виконаної благородством душі» (Єлізаров, 2006). Утім, мозаїчність поняття «дозвілля» ми виявляємо вже в джерелах цього історичного періоду: дозвілля

поділяється на власне «високий», описаний Аристотелем, і на вищий (або «божественний»), що згадується у Піфагора та Платона.

Не менш вражаючу полісемантичність ми виявляємо, розглядаючи і те, як трактують цей термін різні галузі науки. Економісти розглядають дозвілля як «час, витрачений на розваги». У цьому забезпечення засобами дозвілля, серед яких, наприклад, культурний відпочинок, спорт, вся розважальна промисловість, сприймається як самостійний сектор економіки (Економіка, 2000).

Філософський словник називає дозвіллям не лише час, що залишається вільним від роботи та інших обов'язків, але й «сукупність розваг, які допомагають пережити вільний час» (Конт-Спонвіль, 2012).

Культурологи пропонують розуміти дозвілля як «частину вільного часу», «діяльність задля самовдосконалення, задоволення, досягнення інших культурних цілей на власний вибір» та вказують на взаємозв'язок цієї діяльності з культурою (Корнієнко, 2016).

Інше культурологічне трактування дозвілля визначає його як «систему вільної та ініціативної самоосвіти, додаткового пізнання світу», що виходить за межі освітніх стандартів (Волобуєва, 2004).

Окрема група досліджень пов'язана з культурою дозвілля – якісною характеристикою дозвіллевої діяльності, «набором ціннісних орієнтацій та форм поведінки», «готовністю до участі у соціально-значущих видах дозвіллевої діяльності, що сприяють самореалізації творчого потенціалу особистості» (Суртаєв, 1998).

Соціологічні словники пропонують розуміти дозвілля як сукупність видів діяльності, здійснюваних у час, необхідний для задоволення різних потреб і найчастіше пов'язаний із відпочинком і розвагами. Самі ж соціологи підкреслюють відсутність єдиного, універсального визначення цього терміну навіть у соціології дозвілля.

Американський соціолог С. Паркер, аналізуючи існуючі тлумачення терміна, виділяє три групи визначень. Перша з них визначає дозвілля як «увесь час з відрахуванням сну, роботи, фізіологічних потреб». Друга – як будь-яку діяльність, що здійснюється на основі вільного вибору. Третя – як час, який вільний від будь-яких зовнішніх зобов'язань і використовується як для релаксації, так і для саморозвитку чи досягнення цілей.

Хоча педагогіка і визначає дозвілля як «час, що залишається у людини після реалізації всіх видів діяльності, продиктованих зовнішньою доцільністю», дослідники вказують на специфічність дозвіллевої діяльності. Особливість цієї діяльності полягає в тому, що її дійсним мотивом «є потреба особистості в самому процесі цієї діяльності, а результатом – її здійснення». Під час дозвілля задовольняються ті потреби, які не можуть бути задоволені під час навчання, роботи та будь-яких інших занять, що диктуються зовнішньою необхідністю та доцільністю.

У деяких роботах ми виявляємо тенденцію виділення дозвілля як самостійної сфери життя. На думку соціологів, це, насамперед, пов'язано зі збільшенням ролі, значущості, тривалості дозвіллевої діяльності, а також зі зростанням її впливу на процеси соціалізації.

Узагальнюючи погляди дослідників на феномен дозвілля, підтримуємо визначення дозвілля Л. Агамір'ян, яка розглядає досліджуване поняття як «частину вільного часу, що присвячується різноманітним заняттям за інтересами (хобі), які обираються особистістю (чи групою) за власним бажанням, що сприяє її рекреації, духовному, емоційному та когнітивному розвитку, є вираженням взаємозалежностей і владних відносин на індивідуальному, груповому та соціетальному рівнях» (Петрова, 2005).

Логіка даного дослідження вимагає звернення уваги на класифікацію дозвілля. Відтак, канадський дослідник Р. Стеббінс поділяє дозвіллеві

практики на «серйозне дозвілля» (serious leisure) та «рутинне дозвілля» (casual leisure) (Stebbins, 2015, с. 251–272).

Н. Седова зауважує, що здебільшого науковці розрізняють активне та пасивне дозвілля (Седова, 2005).

Отже, потрібно наголосити, що серйозне дозвілля не є ідентичним з активним, виступає його окремим проявом. При чому такий вид дозвілля є альтернативою діяльності робочому часу і в подальшому може стати професійною діяльністю.

Переконані, що серйозне дозвілля більше, ніж «рутинне (чи пасивне) дозвілля», надає людині доступ до владних ресурсів. Водночас серйозне дозвілля надає можливість отримувати як матеріальні (нові продукти, кошти, отримані з продажу виробів ручної роботи тощо), так і символічні ресурси (авторитет, славу тощо).

С. Кузьменкова та О. Сухова виокремлюють три типи дозвілля: таке, що сприяє розвитку, розважальне та творче (Кузьменкова, Сухова, 2017, с. 464).

О. Дашковська розрізняє культурно-творчий тип (художня й науково-технічна творчість, громадська діяльність, різні форми самоосвіти); культурно-споживчий тип (читання книг, газет, журналів, перегляд телепередач, відвідування кінотеатрів, театрів, музеїв, концертів тощо); рекреативний тип (туризм, спорт, відпочинок у компаніях, відвідування танцювальних вечорів, кафе, ресторанів тощо) (Дашковская, 2009, с. 71).

В. Арбеніна, у свою чергу, виокремила такі види дозвілля: «рекреаційно-розважальне дозвілля (ігри), пізнавальне дозвілля (читання художньої літератури, газет, журналів), туристичне дозвілля (туризм, прогулянки місцями, виїзди на природу), комунікативне дозвілля (спілкування з друзями, прийом та відвідування гостей), творче дозвілля (художня та технічна творчість, художня самодіяльність, аматорські

заняття), віртуальне дозвілля (спілкування в соціальних мережах, перебування в Інтернет-просторі), спортивно-оздоровче дозвілля (спорт і спортивні ігри)» (Арбенина, 2000, с. 259–263).

Вивчення та аналіз теоретичних джерел підтвердило здатність дозвільних практик впливати на самовизначення, навчальну діяльність, ціннісні орієнтації, інтереси молоді та професійне становлення, що, у свою чергу, дало можливість припустити, що за певних умов деякі дозвільні практики здатні впливати і на ставлення підлітка до освіти - підвищувати її привабливість, сприяти виробленню позитивного ставлення до неї та збільшення частки освітніх практик у структурі вільного часу. Іншими словами, дозвілля має потенціал, необхідний для вирішення завдання, що ми позначили як популяризація освіти.

Ще одне поняття, яке необхідно розкрити в межах даного дослідження – дозвіллева культура. На основі теоретичного аналізу та контент-аналізу з'ясували, що дозвіллева культура – це міра реалізації соціально-культурного потенціалу особистості в умовах дозвіллевої діяльності, міра набутих нею навичок регулювання дозвілля, готовність особистості до участі у соціально значущих видах дозвіллевої діяльності.

Сутність формування дозвіллевої культури молоді визначається особливим педагогічним потенціалом соціально-культурної діяльності та є сукупністю цілеспрямованих і планомірних педагогічних впливів на свідомість та поведінку людини через включення до культурно-ціннісних і соціально-значущих форм творчості, у процесі яких відбувається вироблення механізмів залучення особистості до процесу безперервної творчості.

Основними інструментами процесу формування дозвіллевої культури молоді виступають мистецтво, самодіяльна творчість, друковані, усні, технічні, психолого-педагогічні наочні засоби, групові та індивідуальні форми організації занять для дозвілля.

Основними умовами формування дозвіллевої культури молоді є:

- облік вікових та індивідуально-особистісних особливостей молодих людей;
- комплексний цільовий вплив на особистість за активної її включеності до соціально-культурної діяльності, що здійснюється через освітню, емоційно-вольову, розумову, творчу діяльність;
- розробка моделі процесу формування дозвіллевої культури студентської молоді;
- розробка та реалізація комплексної регіональної програми з формування дозвіллевої культури молоді;
- наявність підготовлених кадрів до організації соціально-культурної діяльності, що сприяє формуванню дозвіллевої культури молоді.

Таким чином, на основі проведеного дослідження, сформулюємо таке визначення: культура дозвілля підлітка – це інтегративна якість особистості, що визначає її поведінку та діяльність на основі сукупності інтересів, потреб, навичок проведення дозвілля, що виражається в умінні вибору видів, форм дозвілля, на основі ціннісних орієнтацій, що сприяє самореалізації особистості.

1.2. Потенціал позашкільних програм у формуванні дозвіллевої культури підлітків

Педагоги та психологи підкреслюють, що підлітковий період залишається найважливішим у становленні та розвитку особистості. Крім змін фізіологічних, відбувається розширення меж пізнаваного простору (від двору та мікрорайону – до міста та регіону), апробація нових рольових моделей, соціалізація, збільшення частки вільного часу, що проводиться без опіки дорослого тощо.

Особливу роль у цьому віці починає відігравати вільний час, на основі змісту якого найчастіше відбувається самовизначення та самоідентифікація особистості. Передбачається, що в міру дорослішання збільшується кількість вільного часу, і рівень самостійності молодого людини. Тому що далі, то більше цей час стає простором для самостійних практик, самовизначення, соціалізації, неформального спілкування, засвоєння нових соціальних ролей, прояви волі.

Важливим структурним елементом вільного часу підлітка є дозвілля. В основі дозвіллевої діяльності підлітка лежить дійсний мотив – «потреба особистості в самому процесі такої діяльності». Якщо цілі та зміст інших видів діяльності, як правило, ми виявляємо в них самих, то цілі та зміст дозвіллевих практик вибираються конкретно людиною та залежать від її культурного рівня, соціального оточення, потреб.

Однією зі специфічних особливостей дозвіллевої діяльності є те, що вона може бути різною по своєму предмету і носити як соціально корисний і соціально нейтральний, так і соціально негативний та асоціальний характер. та активністю, здатністю більш чуйно реагувати на нові тенденції та суспільні зміни.

Особливості дозвіллевої діяльності підлітка обумовлюються як зовнішніми процесами (розвиток цифрового середовища й технологій, криза основних інститутів соціалізації, економічна ситуація, умови життя, що стрімко змінюються, невизначеність становища підлітків у суспільстві), так і внутрішніми умовами (психофізіологічні зміни, розбіжність «об'єктивної» та «суб'єктивної» дорослості, відкритість нового досвіду та схильність до впливу різних соціальних інститутів, високий рівень конформності, пов'язаний із прагненням відповідати нормам тієї чи іншої групи тощо).

Говорячи про роль дозвілля, психологи відзначають, що в процесі занять підлітка легше вдається задовольняти потребу в досягненні успіху,

формувати самоповагу, відповідальне ставлення й уміння працювати в команді. А організоване з дотриманням педагогічних умов дозвілля дає можливість стимулювати позитивне ставлення підлітка до себе. Серед інших функцій дозвілля дослідники вказують його здатність підтримувати емоційне здоров'я і впливати на формування ініціативності, впевненості в собі, витривалості, стриманості тощо.

Говорячи про функціональне призначення дозвілля, С. Шмаков пропонує розділяти дозвіллеву діяльність підлітка на п'ять основних груп (залежно від провідних функцій). Перша група пов'язана з відновленням сил; в ній переважають такі види дозвілля, як прогулянки та активність на свіжому повітрі, спорт, різні ігри та інша діяльність. Друга група пов'язана з підвищенням ерудиції та придбанням духовних цінностей і включає такі види діяльності, як читання, відвідування театрів і музеїв, перегляд кіно, освітні та розважальні подорожі. Третя група пов'язується з творчістю та розвитком різних здібностей. До неї входить і науково-дослідна, і художньо-театральна, і літературна, і багато інших видів діяльності. Четверта група видів дозвілля реалізує комунікативну функцію та дозволяє задовольняти потребу молодого людини у спілкуванні, соціалізації, а також розвивати комунікативні навички та вміння взаємодіяти з іншими. До цієї групи належить гурткова робота, командні види дозвілля, розмовні та інші клуби, участь у житті субкультур, рекреативні формати (дискотеки, вечори настільних ігор) тощо. П'ята група багато в чому погранична, оскільки тісно пов'язана із цілеспрямованою навчальною та творчою діяльністю. Вона включає такі види дозвілля, як навчання у творчих школах і майстернях, участь у різних конкурсах.

Сутністю дозвілля підлітків є цілеспрямована творча поведінка дітей у вільній для вибору роду занять та ступеня активності художньо-організаційного просторово-часового середовища, обумовленого

внутрішніми потребами, мотивами, установками, вибором форм і способів поведінки та зовнішніми факторами, що породжують діяльність.

При цьому структура культури дозвілля підлітків буде включати компоненти та критерії, які характеризують його найбільш чітко; для змістового компонента – цінності та регулятиви дозвіллевой діяльності; для цільового – інформація про види дозвілля та спрямованість на самореалізацію; для операційного – вміння організувати соціально-культурну діяльність орієнтовану на розвиток культурних потреб.

Функціями культури дозвілля підлітків виступають рекреативна, спонукальна, змістова, продуктивна та аксіологічна. Виявлені функції спрямовані на формування системи мотивів підлітків, які сприяють їх самоствердженню, самореалізації та самовираженню в дозвіллевой діяльності; формування власного соціального досвіду підлітка, необхідного йому для ефективного виконання дозвіллевой діяльності; отримання результату дозвіллевой діяльності - соціально або особистісно значущого продукту; формування ціннісного ставлення підлітка до дозвіллевой діяльності.

При цьому ступінь прояву даних функцій у змістовому відношенні компонента визначає рівень розвитку культури дозвілля підлітка.

Так, високий рівень пов'язаний із такими якостями особистості: високі потреби підлітка у прагненні проявити себе у значущих для життєвого успіху знаннях, бажання досягти своїх цілей (самовизначення, самореалізація, самовдосконалення); підліток має у повному обсязі знаннями й уміннями в конкретному напрямі дозвіллевой діяльності; має високі успіхи у процесі дозвілля, що втілюється в конкретному результаті підлітка; сформовано ціннісно-емоційне ставлення підлітка до дозвіллевой діяльності.

Рівень вище середнього пов'язаний зі значним прагненням проявити себе у значущих для життєвого успіху знаннях, бажанням досягти власних

цілей (самовизначення, самореалізація, самовдосконалення); підліток має досить великий обсяг знань і вмінь у конкретному напрямі дозвіллевої діяльності; має значні успіхи у процесі дозвілля, що втілюється в конкретному результаті підлітка; сформовано його ціннісно-емоційне ставлення до дозвіллевої діяльності.

Середній рівень визначається за умови значного прагнення проявити себе у значущих для життєвого успіху знаннях, бажання досягти власних цілей (самовизначення, самореалізація, самовдосконалення), але при цьому спостерігається нечітке розуміння цілей та установок об'єктів саморозвитку; підліток володіє певним обсягом знань і вмінь у конкретному напрямі дозвіллевої діяльності; має успіхи у процесі дозвілля, які не носять системного характеру; сформовано ціннісно-емоційне ставлення підлітка до дозвіллевої діяльності.

Рівень нижче середнього пов'язаний із прагненням проявити себе у значущих для життєвого успіху знаннях, відсутністю основи самовизначення та саморозвитку в дозвіллевій діяльності; підліток володіє певним обсягом знань і вмінь у конкретному напрямі дозвіллевої діяльності; має деякі успіхи у процесі дозвілля, але вони не носять системного характеру; сформовано ціннісно-емоційне ставлення підлітка до дозвіллевої діяльності.

Низький рівень розвитку культури дозвілля пов'язаний із прагненням проявити себе у значущих для життєвого успіху знаннях, відсутністю основи самовизначення та саморозвитку в дозвіллевій діяльності; підліток має обмежений обсяг знань і вмінь у конкретному напрямі дозвіллевої діяльності; має успіхи у процесі дозвілля, які не носять системного характеру; не сформовано ціннісно-емоційне ставлення підлітка до дозвіллевої діяльності.

Таким чином, у найзагальнішому вигляді соціокультурний потенціал дозвілля ми представляємо як об'єктивні та суб'єктивні можливості реалізації духовно-морального, художньо-естетичного, творчого та

рекреативного потенціалу особистості, соціальної групи, суспільства в умовах вільного часу.

1. Регулятивний потенціал дозвілля – обґрунтований, цілеспрямований та соціально-виправданий вплив суспільства на соціально-культурну активність особистості в умовах вільного часу.

2. Аналітичний потенціал дозвілля – вивчення дозвілля як особливого тимчасового простору, його процесів і механізмів, що відбуваються та діють на рівнях особистості, соціуму, суспільства. Аналітичний потенціал складається з виробництва, консервації, обігу та споживання наукових та прикладних знань.

3. Ресурсний потенціал дозвілля – просторово-часові та професійно-виробничі можливості організації дозвіллевої діяльності, виражені в кількісно-якісних параметрах та оцінках.

4. Адаптивний потенціал дозвілля – процес і результат пристосування, засвоєння індивідом нового для себе соціально-культурного середовища шляхом інтеграції та взаємодії з нею. Метою культурно-дозвільної адаптації Людини є засвоєння нею культурних норм поведінки, цінностей, прийнятих у суспільстві (спільноті) в даний історичний період у дозвіллевій сфері.

5. Компенсаційний потенціал дозвілля – відшкодування, відновлення психофізіологічних сил, енергії людини, витрачених нею у дозвіллі на виконання професійних, незаперечних та інших занять та обов'язків. У самому загальному вигляді вони можуть бути представлені як процес з відновлення, відтворення, оздоровлення людини, звільнення її від небажаних стресових накопичень.

Висновки до розділу 1

У розділі з'ясовано стан наукових досліджень дозвіллевої сфери та охарактеризовано поняттєво-термінологічний апарат дослідження; визначено потенціал позашкільних програм у формуванні дозвіллевої культури підлітків.

З'ясовано, що дозвіллева сфера бере початок свого формування на рубежі XIX–XX століть. Однак, найбільшого розквіту вона як галузь науки зазнала в середині XX ст.

Зазначено, що в зарубіжних країнах розвиток дозвіллевої діяльності спричинений активною державною політикою в означеній галузі. Визначено, що питання дозвілля вивчаються різними науковцями: психологами, педагогами, архітекторами, соціологами, економістами.

Проаналізувавши наукову літературу з проблеми дослідження, дійшли висновку, що сучасне вітчизняне дозвіллезнавство, здебільшого, не звертається до питань теорії та практики зарубіжного дозвілля.

Узагальнюючи погляди дослідників на феномен дозвілля, підтримуємо визначення дозвілля Л. Агамір'ян, яка розглядає досліджуване поняття як частину вільного часу, що присвячується різноманітним заняттям за інтересами (хобі), які обираються особистістю (чи групою) за власним бажанням, що сприяє її рекреації, духовному, емоційному та когнітивному розвитку, є вираженням взаємозалежностей і владних відносин на індивідуальному, груповому та соцієтальному рівнях.

Представлено класифікацію дозвілля.

На основі теоретичного аналізу та контент-аналізу з'ясовано, що дозвіллева культура – це міра реалізації соціально-культурного потенціалу особистості в умовах дозвіллевої діяльності, міра набутих нею навичок

регулювання дозвілля, готовність особистості до участі у соціально значущих видах дозвіллевої діяльності.

З'ясовано, що в основі дозвіллевої діяльності підлітка лежить дійсний мотив – «потреба особистості в самому процесі такої діяльності».

Визначено специфічні особливості дозвіллевої діяльності.

Виявлено сутність дозвілля підлітків, яка полягає в тому, що дозвілля є цілеспрямована творча поведінка дітей у вільній для вибору роду занять та ступеня активності художньо-організаційного просторово-часового середовища, обумовленого внутрішніми потребами, мотивами, установками, вибором форм і способів поведінки та зовнішніми факторами, що породжують діяльність.

Визначено функції культури дозвілля підлітків: рекреативна, спонукальна, змістова, продуктивна та аксіологічна. Охарактеризовано рівні розвитку культури дозвілля підлітка.

З'ясовано, що в найзагальнішому вигляді соціокультурний потенціал дозвілля розглядається як об'єктивні та суб'єктивні можливості реалізації духовно-морального, художньо-естетичного, творчого та рекреативного потенціалу особистості, соціальної групи, суспільства в умовах вільного часу.

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДОЗВІЛЛЕВОЇ КУЛЬТУРИ ПІДЛІТКІВ У ПОЗАШКІЛЬНИХ ПРОГРАМАХ У США

2.1. Змістово-процесуальні засади формування дозвіллевої культури підлітків у позашкільних програмах у США

На думку зарубіжних вчених, дозвіллева діяльність є основою для творчої самореалізації кожної особистості впродовж усього її життя, а не лише під час навчання в школі чи закладі вищої освіти.

Представимо досвід США щодо використання виховного потенціалу дозвіллевих закладів. Наприклад, 1985 року як структурний підрозділ дозвіллевої служби при університеті Північної Айови засновано клуб «Табірна пригода». Програмні функції клубу полягають в організації змістовного дозвілля сімей і дітей військовослужбовців.

Головними принципами клубу визначено індивідуальний підхід і підтримка гідності кожної дитини. Програма клубу відрізняється гнучкістю й динамічністю, оптимальним поєднанням освітніх і розважальних заходів, гурткової роботи, спортивних змагань, сімейних вечорів відпочинку.

Пріоритетом у роботі клубу є індивідуальний підхід, адресна спрямованість клубних заходів. Означений підхід проявляється у створенні необхідного простору для неформального спілкування, взаємодії учасників різновікових груп, підготовці культурно-дозвіллевих програм, які позитивно впливають на духовний світ особистості.

Дозвіллева діяльність вважається основою для творчої самореалізації особистості впродовж усього її життя. У такому контексті цінною для вітчизняних теоретиків і практиків дозвіллевої сфери є потенціал

американських закладів дозвілля, що спрямовують свою діяльність на роботу з підлітками та молоддю, зокрема на формування дозвіллевої культури.

Представимо досвід США щодо використання виховного потенціалу дозвіллевих закладів. Так, у 1985 році при університеті Північної Айови відкрито клуб «Табірна пригода». Зауважимо, що програма клубу характеризується новаторськими й конструктивними рисами організації дозвіллевої діяльності учнівської молоді. Клуб було створено в результаті об'єднання на початку 90-х років ХХ століття дозвіллевої служби, що діє на базі Військово-повітряних сил США у Чарльстоні, та клубного проєкту «Табірна пригода». Діяльність клубу спрямована на організацію змістовного дозвілля сімей і дітей військовослужбовців, формування соціально зрілої особистості, виховання морально й фізично здорової молоді, створення оптимальних умов для духовного, інтелектуального та творчого розвитку, патріотичного виховання.

Головними принципами клубу визначено індивідуальний підхід і підтримка гідності кожної дитини. Програма клубу відрізняється гнучкістю й динамічністю, оптимальним поєднанням освітніх і розважальних заходів, гурткової роботи, спортивних змагань, сімейних вечорів відпочинку.

Пріоритетом у роботі клубу є індивідуальний підхід, адресна спрямованість клубних заходів. Означений підхід проявляється у створенні необхідного простору для неформального спілкування, взаємодії учасників різновікових груп, підготовці культурно-дозвіллевих програм, які позитивно впливають на духовний світ особистості.

Яскравою особливістю клубу є наявність щотижневої окремої програми. Серед найпопулярніших програм назовемо «Космічні загарбники», «Витівки міста Тун», «Перерва».

До того ж важливою складовою клубу «Табірна пригода» виступає низка об'єднань вихованців за інтересами (музичне, драматичне, літературне, хореографічне, художнє та ін. (Edginton, Luneckas, 1993).

Значний виховний потенціал дозвіллевих закладів у США має професійна орієнтація. Закцентуємо, що профорієнтаційна робота, яку проводять американські заклади клубного типу, тісно співпрацює з державними органами влади, громадськими організаціями та соціальними службами. Так, у США нараховується біля 200 локальних та 5 федеральних програм із професійної підготовки та працевлаштування молоді.

До прикладу, «Служба праці» нараховує у своєму складі 107 центрів та клубів профорієнтації для молоді. Такі центри та клуби пропонують молоді тренувальні програми, технічні курси, курси з бізнесу, курси кулінарії, курси фотографування та друку. Популярними також стають впроваджені нові програми пов'язані із підготовкою молодих сімей до родинного життя, у тому числі й неповнолітніх, зокрема догляд за дитиною, самозабезпечення необхідними засобами для виживання.

Зауважимо, що в США у створенні низки програм для молоді профорієнтаційного спрямування заклади клубного типу, державні організації, бізнесові структури, культурно-мистецькі й наукові кола.

Так, наприклад, у м. Лонг-Айленд (штат Нью-Йорк) група бізнесменів створила програму, у межах якої підлітки мали змогу навчатися на підприємствах місцевої громади, залучаючи тим самим молодь до оволодіння певними професіями. Здебільшого участь у цій програмі брали підлітки з бідних родин.

Ще одним прикладом є програма «Трудовий корпус», яка спрямована на формування в молодих людей навичок практичної роботи. Учасниками означеної програми є юнаки й дівчата переважно з малозабезпечених родин. Спочатку вони виконували різноманітні активності з охорони природи й

організації відпочинку, а далі молоді люди отримали можливість оволодівати різноманітні спеціальності, як-от: авто-слюсар, водій, кулінар.

Схожою є програма для молоді з бідних родин «Корпус місцевої молоді», яка надає знання й навички з певної професії, допомогу у працевлаштуванні в різних лікарнях, школах, бібліотеках, зонах відпочинку, закладах культури.

У контексті вищезначеного значний інтерес має досвід діяльності клубів профорієнтаційного спрямування, як-от «Досягнення молодих», «Фореїч», «Майбутні фермери Америки», «Майбутні домогосподарки Америки», «Майбутні бізнесмени».

Наприклад, клуби «Фореїч» почали виникати в США в 1905 році. Наголосимо, що клуб поставив собі за мету виховувати у членів світлий розум, шляхетне серце, вмілі руки та зміцнення здоров'я. До завдань клубу відносять:

- залучення підлітків до виробничої діяльності,
- надання підліткам практичних умінь і навичок, необхідних для роботи в сільському господарстві,
- виховання інтересу й поваги до сільськогосподарської праці та сільськогосподарських професій.

У клубі учні набувають як теоретичні знання, так і практичні вміння (наприклад, вони представляють результати своєї роботи на виставках, демонструють уміння оцінювати рівень експонатів, показують навички складання звіту про роботу).

До того ж, підвищення інтересу до сільськогосподарської праці та сільськогосподарських професій шляхом надання сезонної допомоги фермерам за допомогою створення «пересувних загонів».

Важливе місце в діяльності клубів «Фореїч» відводиться «Клубам культурної активності», які сприяють збільшенню інтересу в молоді до

мистецтва, літератури свого народу та толерантності до світової культурної спадщини.

У 1945 році організовано й відкрито клубну організацію «Майбутні домогосподарки Америки», до якої залучено дівчат. Дана організація уможливорює індивідуальну та групову ініціативу, пов'язану із сучасним складним домашнім господарством. До того ж, частими у клубі є зустрічі з представниками місцевої влади, вчителями, консультантами та батьками з питань працевлаштування.

У контексті даного дослідження вважаємо за доцільне звернутися до характеристики поширених у США соціально-культурних об'єднань «Майбутні бізнесмени Америки». Означена організація включає до свого складу підлітків старшого шкільного віку та спрямовує свою діяльність на оптимальне поєднання особистих і громадських інтересів у виборі професійних ролей. У межах клубу учнівська молодь має змогу вивчати основи бізнесу, підприємницької діяльності.

Цікавою, на наш погляд є діяльність таких закладів клубного типу, які сприяють професійному й інтелектуальному розвитку молоді («Біологічний клуб», «Клуб комп'ютерної техніки», «Клуб біохіміків», «Клуб студентів-фізиків», «Клуб банкових і фінансових справ», клуб ремесел «Зроби сам», «Аеронавтика й астронавтика та ін.

У результаті аналізу діяльності означених клубних об'єднань дійшли висновку, що основними формами роботи є індивідуальні бесіди, поглиблене вивчення психології та педагогіки, зустрічі з консультантами й викладачами закладів освіти, робота з фахівцями, які займаються проблемами людинознавства.

У США великою популярністю користуються «Клуби любителів ораторського мистецтва», які формують полемічну майстерність. Провідними формами роботи в таких клубах є участь членів у турнірах,

міжнародних конкурсах, на яких моделюється можливість вправлення в парламентському стилі спілкування.

Не менш поширеними в США є і клуби екологічного спрямування (наприклад, клуби захисників лісу, клуби садівників). У межах клубів учнівська молодь отримує теоретичні екологічні знання, здійснюють просвітницьку роботу серед населення у вигляді лекцій, на яких пропагують необхідність охорони природи та бережливого до неї ставлення, самі беруть участь у практичній роботі з охорони навколишнього середовища. До того ж, такі клубні об'єднання розвивають в учнів насамперед любов до рідного краю, а також соціальну самосвідомість і комунікабельність. До провідних форм роботи в екологічних клубах належать вечори відпочинку, концерти, літературні зустрічі, виставки художньої творчості (картин, фотографій, скульптур), збирання металобрухту, макулатури, участь в озелененні та лісонасадженні, патрулювання, проведення лекцій, бесід, конкурсів, екскурсій. Цікавим є, на наш погляд, той факт, що в межах діяльності екологічних клубів активно розвивається дослідницький напрям. Учні мають змогу вивчати якість води, ґрунту, повітря; досліджувати сезонні міграції птахів, фенологічні явища у світі рослин; виявляти ландшафти, яким загрожує знищення; вивчати найпоширеніші види рослин та тварин, середовище й умови їх життя, специфіку виробництва, технологічні процеси, асортимент товарів та їх екологічність.

Великого поширення у Західній Європі та США набув скаутизм. Їх програми особливу увагу акцентують на розумовому та фізичному розвитку, професійному зростанні. Примітним є те, що в США близько половини об'єднань скаутів фінансуються релігійними організаціями. Окремі об'єднання отримують стипендії від федеральних агенств на проведення своїх заходів. Держава надає об'єднанню спорядження, місця для організації таборів тощо.

Вивчаючи проблеми дозвілля, вкажемо на швидкий розвиток і популярність, так званої, «кіберкультури». Так, популярними серед молоді стають клуб «Віртуальний світ», кібер-клуби, центри інтерактивної музики (наприклад, клуб-кафе “Horseshol” (Сан-Франциско)).

Зазначений клуб займається рекламою та має зв'язок із технологією віртуальної реальності через комп'ютер, встановлений в алькові й горизонтально вмонтований у площину стола. Члени клубу, одягнені в спеціальний одяг (сорочки темного кольору, розмальовані фантастичними картинками), збираються довкола комп'ютера. Проблеми політики, культури, екології, філософії, літератури, науки обговорюються відвідувачами через комп'ютер з іншими абонентами зв'язку. У клубі організуються зустрічі з літераторами, пропонуються добірки періодики, книг (переважно фантастики). До того ж, клуб-кафе у Сан-Франциско віддає перевагу «книжковим» заняттям.

Таким чином, у результаті аналізу дозвілєвої діяльності з підлітками у США сформулюємо основні її принципи:

- добровільність;
- постійність та систематичність;
- оптимальне поєднання теоретичних знань із практичною діяльністю;
- залучення підлітків і молоді до активної суспільно-корисної та особистісно-значущої діяльності, що дає відчутний соціальний ефект;
- диференційований підхід до різних соціально-демографічних молодіжних груп;
- стимулювання ініціатив та мотивів саморегуляції (Петрова, 2005).

Отже, виховний потенціал закладів дозвілля є незаперечним, оскільки спрямований на:

- організацію змістовного дозвілля підлітків і молоді;
- розвиток творчого й духовного потенціалу молоді;

- профілактику й попередження правопорушень у підлітковому й молодіжному середовищі;
- пропаганду й підтримку здорового способу життя;
- підтримку талановитої та активної молоді;
- сприяння професійній орієнтації та працевлаштуванню.

Підсумуємо, що унікальність американських закладів дозвілля полягає в оптимальному поєднанні різних напрямів діяльності, як-от:

- культурно-дозвіллевий і рекреаційний (створення умов для відпочинку й рекреації, для самовдосконалення молоді, її творчого розвитку за допомогою заходів розважального характеру, роботи майстерень, культурно-мистецьких гуртків, виставок, конкурсів, фестивалів);
- соціально-профілактичний (створення умов для інтеграції особистості в соціум, попередження негативних явищ у молодіжному середовищі шляхом використання різних форм роботи);
- профорієнтаційний (самовизначення підлітка на сучасному ринку професій, навчання його самоосвіті та саморозвитку);
- спортивно-оздоровчий (зміцнення здоров'я підлітків, формування та розвиток фізичної культури засобами дозвілля).

2.2. Творче використання прогресивного досвіду американської системи формування дозвіллевої культури підлітків

Основними інструментами процесу формування дозвіллевої культури молоді виступають мистецтво, самодіяльна творчість, друковані, усні, технічні, психолого-педагогічні наочні засоби, групові та індивідуальні форми організації занять для дозвілля.

Діяльність закладів культури сьогодні набуває особливої актуальності. Установи культури можуть забезпечити широкий діапазон та універсальність

змісту цієї діяльності, створити умови розвитку особистості, колективних форм організації, що зумовлюють взаємодію різних соціальних, професійних, культурних груп молоді.

Організація вільного часу молоді реалізується в культурно-дозвіллевій діяльності та забезпечується всією системою соціально-культурних установ країни, для яких розвиток культури дозвілля, індивідуальності, творчості молоді становить одне з найважливіших завдань.

У зв'язку з цим пропонуємо комплексну програму «Формування дозвіллевої культури молоді» спрямовану на створення основ для переходу до ефективного функціонування культурно-дозвіллевих установ і консолідованої участі у цьому процесі органів державної влади, органів місцевого самоврядування та організацій, які здійснюють культурно-дозвіллеву діяльність у країні.

Стратегічною метою програми є підвищення ефективності процесу формування дозвіллевої культури молоді через розвиток творчих здібностей, мотиваційної сфери та потреби в дозвіллі, що має творчу спрямованість, формування особистості, що має високоморальні ідеали, різнобічну освіту та чітку громадянську позицію.

Актуальність програми обумовлена такими основними проблемами:

по-перше, невідповідність якості та спектру запропонованих послуг потребам молоді та динаміці змін у соціокультурному середовищі сучасного суспільства;

по-друге, невідповідність вартості утримання об'єктів соціально-культурної діяльності фінансовим можливостям місцевих бюджетів та мешканців;

по-третє, невідповідність діяльності установ чинному законодавству, невисокий рівень керованості процесами, що відбуваються у сфері культури та дозвілля.

Культурно-дозвілєва діяльність розглядається як спосіб організації вільного часу, а також як інститут реалізації культурної політики, і, отже, має відповідати п'яти основним напрямам культурної політики в Україні:

1. Ідентичність. Формування національного культурного самовизначення молоді через збереження та розвиток багатонаціональної культурної спадщини та різноманіття видів та жанрів народної творчості.

2. Інтеграція. Включення галузі культури в поєднані проекти інших галузей соціально-економічного розвитку.

3. Інновації. Сприяння виникненню інноваційних моделей життєдіяльності та розвитку креативного потенціалу країни із застосуванням сучасних технологій культурно-дозвілєвої діяльності.

4. Інститути. Модернізація мережі культурно-дозвілєвих установ з урахуванням стратегічного розвитку муніципальних утворень, соціально-економічної ситуації та особливостей територій.

5. Промисловість. Підтримка та розвиток творчої економіки за допомогою впровадження послуг культурно-дозвілєвих установ на основі сучасних технологій культурно-дозвілєвої діяльності, а також розвитку народних ремесел.

Місією Програми є створення умов та можливостей для максимального залучення кожної молодої людини до різноманітних форм творчої та культурно-дозвілєвої діяльності при недирективному, непрямому управлінні культурними потребами молодого населення, з використанням сучасних технологій та з урахуванням конкурентного середовища.

Виходячи з цього, Метою програми є створення в Україні ефективної системи культурно-дозвілєвого обслуговування молодого населення, що сприяє духовно-моральному самовизначенню особистості, розвитку творчих ініціатив широких верств населення, збереженню та поширенню

нематеріальної культурної спадщини та профілактики деструктивних явищ у молодіжному середовищі. молоді.

Для досягнення Цілі програми потрібне розв'язання таких завдань:

- забезпечення культурно-дозвіллевих установ кваліфікованими кадрами;
- ефективний методичний супровід діяльності культурно-дозвіллевих установ;
- поліпшення матеріально-технічної бази культурно-дозвіллевих установ;
- формування нових способів управління діяльністю культурно-дозвіллевих установ, заснованих на засадах кооперації та інтеграції;
- багатоканальне фінансування діяльності культурно-дозвіллевих установ;
- формування адекватної нормативно-правової бази культурно-дозвіллевих установ;
- розширення спектру культурно-дозвіллевих пропозицій, що надаються населенню;
- збільшення ступеня залученості різних соціальних груп у діяльність культурно-дозвіллевих установ;
- підтримання балансу інноваційності та традиційності в діяльності культурно-дозвіллевих установ.

Під час розробки Програми пропонуємо використовувати базисні засади загальнодержавної політики соціокультурного розвитку:

- 1) принцип відкритості – дозволяє вибудовувати взаємовідносини з іншими суб'єктами культурно-дозвіллевої діяльності, знайомитися з найкращими традиційними та інноваційними формами й технологіями управління інших видів культурної діяльності за умови рівнодоступності послуг і пропозицій культурно-дозвіллевих установ для кожної людини;

- 2) принцип наступності – забезпечує збереження, розвиток і пропаганду кращих зразків нематеріальної культурної спадщини та їх передачу наступним поколінням;
- 3) принцип державно-громадського співуправління соціально-культурними процесами – формує механізми координації діяльності культурно-дозвілєвих установ через партнерські відносини держави, суспільства й бізнесу у сфері культурно-дозвілєвої діяльності;
- 4) принцип міжнародної солідарності та співробітництва – спрямований на позиціонування в Україні, ближньому та далекому зарубіжжі найкращих зразків культурної спадщини, культурно-дозвілєвих установ, формування іміджу країни як самобутньої, соціокультурно спрямованої та інвестиційно привабливої території.

Основні напрями реалізації даної Програми впливають із поставлених перед культурно-дозвілєвими установами області цілями та завданнями та формуються для створення адекватної сучасним умовам та ефективної організаційної структури, що сприяє творчому розвитку особистості.

Таким чином, можна позначити такі напрями та підзавдання програми:

1. Удосконалення управління у сфері організації культурно-дозвілєвого обслуговування молодого населення.

1.1. Укрупнення суб'єктів управління.

1.2. Розробка, схвалення та впровадження Модельного стандарту культурних послуг, методичного забезпечення та ресурсної бази (нормативний, матеріально-технічний, фінансовий, кадровий, інформаційний ресурси).

1.3. Розробка, прийняття та визначення показників ефективності діяльності культурно-дозвілєвих установ.

1.4. Розробка та впровадження рекомендованих нормативів ресурсного забезпечення та стандартів якості надання послуг установами культури.

1.5. Створення єдиної системи моніторингу стану та розвитку мережі культурно-дозвіллевих установ області.

1.6. Розробка та впровадження єдиної інформаційної бази даних про діяльність культурно-дозвіллевих установ.

2. Перехід на мережевий (міжвідомчий) принцип надання послуг у сфері культури.

2.1. Оптимізація ресурсів галузі, виїзне культурне обслуговування, модифікацію типових установ культури, а також створення якісно нових моделей обслуговування населення.

2.2. Посилення ролі базового комплексного центру як науково-методичного центру для закладів культури клубного типу.

2.3. Розробка методичної та правової основи з будівлі науково-методичних центрів культури на базі існуючих або новостворених базових комплексних центрів.

2.4. Розробка системи заходів щодо забезпечення базових комплексних центрів кваліфікованими творчими та управлінськими кадрами.

2.5. Розробка та впровадження системи підтримки проектної діяльності культурно-дозвіллевих установ.

3. Кооперація та інтеграція діяльності й надання послуг у сфері культури та дозвілля з іншими послугами соціальної сфери.

3.1. Вивчення конкурентного середовища, налагодження партнерських відносин.

3.2. Диверсифікація послуг культурно-дозвіллевих послуг на території України.

3.3. Розробка планів основних заходів з урахуванням ресурсів пов'язаних сфер соціального обслуговування населення, концепції розвитку освіти.

3.4. Створення моделі багатоканального фінансування комплексних центрів.

4. Використання нових технологій обслуговування молодого населення.

4.1. Вивчення ринку попиту та пропозиції культурної послуги.

4.2. Формування системи маркетингових послуг культурно-дозвілєвих установ з урахуванням диференційованого підходу споживача.

4.3. Забезпечення рівномірного розподілу культурної пропозиції щодо муніципальних утворень.

4.4. Забезпечення доступності культурних послуг для осіб з обмеженими можливостями здоров'я та малозабезпечених верств населення та включення їх до творчої діяльності.

4.5. Оснащення культурно-дозвілєвих установ мобільними комплексами (бібліомобіль, кіномобіль), ліцензійним програмним забезпеченням.

4.6. Забезпечення закладів культури клубного типу необхідним спеціальним сучасним обладнанням.

4.7. Створення експериментальних майданчиків, апробування оновлених моделей культурно-дозвілєвих установ з урахуванням особливостей територій з урахуванням етнокультурних центрів.

4.8. Розвиток творчої індустрії як найважливішої складової креативної економіки, що сприяє створенню нових робочих місць, підтримці малого бізнесу в культурно-дозвілєвій сфері, апробації форм співпраці приватно-державного партнерства.

Програма передбачає концентрування фінансових коштів і ресурсів за пріоритетами з використанням програмно-цільового методу планування.

Програма розроблена з метою її подальшого використання під час розробки цільових програм у сфері культури (відомчих цільових програм, довгострокових цільових програм), під час розподілу на конкурсній основі коштів субсидій бюджетам комунальних утворень на реалізацію соціокультурних проєктів комунальними культурно-дозвіллевими установами.

На наше переконання, реалізація програми має призвести до створення в окремих регіонах та Україні в цілому ефективної системи культурно-дозвіллевого обслуговування молоді, спрямованої на розвиток людського капіталу та підвищення якості життя молоді за допомогою освіти, удосконалення творчих здібностей людей та організації міжособистісного спілкування – формування дозвіллевої культури молоді.

Прогнозовані результати матимуть сумарний ефект від розв'язання програмних завдань на основі розробленої на базі даної Програми та мають оцінний характер за такими орієнтирами.

1. Визначення інноваційних способів управління діяльністю культурно-дозвіллевих установ.

2. Приведення діяльності культурно-дозвіллевих установ у відповідність до розроблених програм розвитку кожного комунального закладу шкільної та позашкільної освіти – створення довгострокових і щорічних програм, і проєктів розвитку.

3. Створення в регіонах базових комплексних центрів, які є науково-методичними центрами культури на базі існуючих або новостворених установ культури, які будуть мобільними координуючими центрами культурно-дозвіллевої, освітньої та методичної діяльності для всіх культурно-дозвіллевих установ у кожному регіоні.

4. Зміна адміністративних методів управління на недирективні із залученням технологій сучасного маркетингу та менеджменту відповідно до розвитку системи органів місцевого самоврядування – збільшення планових платних показників; збільшення залучених цільових, грантових, спонсорських коштів і субсидій.

5. Розширення доступу молоді до культурної послуги – збільшення кількості проведених заходів та кількості відвідувачів; збільшення заходів, що пов'язані з обміном творчими делегаціями комунальних установ.

6. Залучення до діяльності культурно-дозвіллевих установ різних соціальних груп населення (аналіз суспільного життя, потреб населення, конкурентного та партнерського середовища).

7. Забезпечення різноманітності наданих культурних послуг.

8. Підвищення якості роботи культурно-дозвіллевих установ.

9. Створення балансу інноваційності та традиційності в основній діяльності – збільшення кількості нових форм закладів культури – етнокультурних центрів.

10. Вирішення кадрових питань.

11. Зміцнення матеріальної основи.

Зауважимо, що всі перераховані вище показники по кожному з поставлених підзавдань програми мають аналізуватися, зазнавати об'єктивних змін і після погодження з усіма зацікавленими сторонами коригуватися для подальшої реалізації в межах програми.

Для ефективного формування культури дозвілля підлітків у закладах позашкільної освіти пропонуємо також структурно-функціональну модель даного процесу.

Під моделлю ми розуміємо систему, що уявляється або матеріально реалізована, яка, відтворюючи об'єкт дослідження, здатна замінити його так, що її вивчення дає нам нову інформацію про об'єкт.

З цих позицій нами була створена структурно-функціональна модель формування культури дозвілля підлітків у закладах позашкільної освіти з такими структурними складовими: мета та завдання формування культури дозвілля підлітків у закладах позашкільної освіти; взаємодія суб'єктів соціокультурного простору (учні, педагоги, батьки, представники закладів позашкільної освіти); принципи формування культури дозвілля підлітків (індивідуальності, свободи вибору, самовираження, творчості); змістова частина (культура дозвілля та її компоненти); напрями педагогічного супроводу процесу формування культури дозвілля; результат – підвищення рівня культури дозвілля підлітків (рис. 2.1).

Отже, метою формування культури дозвілля підлітків у закладах позашкільної освіти передбачає підвищення рівня культури дозвілля підлітків.

У якості завдань формування культури дозвілля підлітків нами визначено:

- накопичення морального досвіду та знань про можливості проведення вільного часу, про правила суспільної поведінки (в родині, на вулиці, в школі, закладах позашкільної освіти та інших об'єктах соціокультурного простору);

- розумне використання вільного часу, самовиховання й розвиток особистісних якостей у культурно-дозвіллевій діяльності.

Процес формування культури дозвілля підлітків, на наш погляд, має будуватися на забезпеченні суб'єкт-суб'єктної взаємодії в системі вчитель – учень – батьки – соціальне середовище; співробітництво, де позиція дорослого в спілкуванні з дітьми спирається на почуття власної гідності кожного учня, віру в його творчі сили, надається можливість кожному визначити завдання власної діяльності, вибрати справу та шляхи вирішення поставлених завдань; ситуації вільного пошуку й вибору.

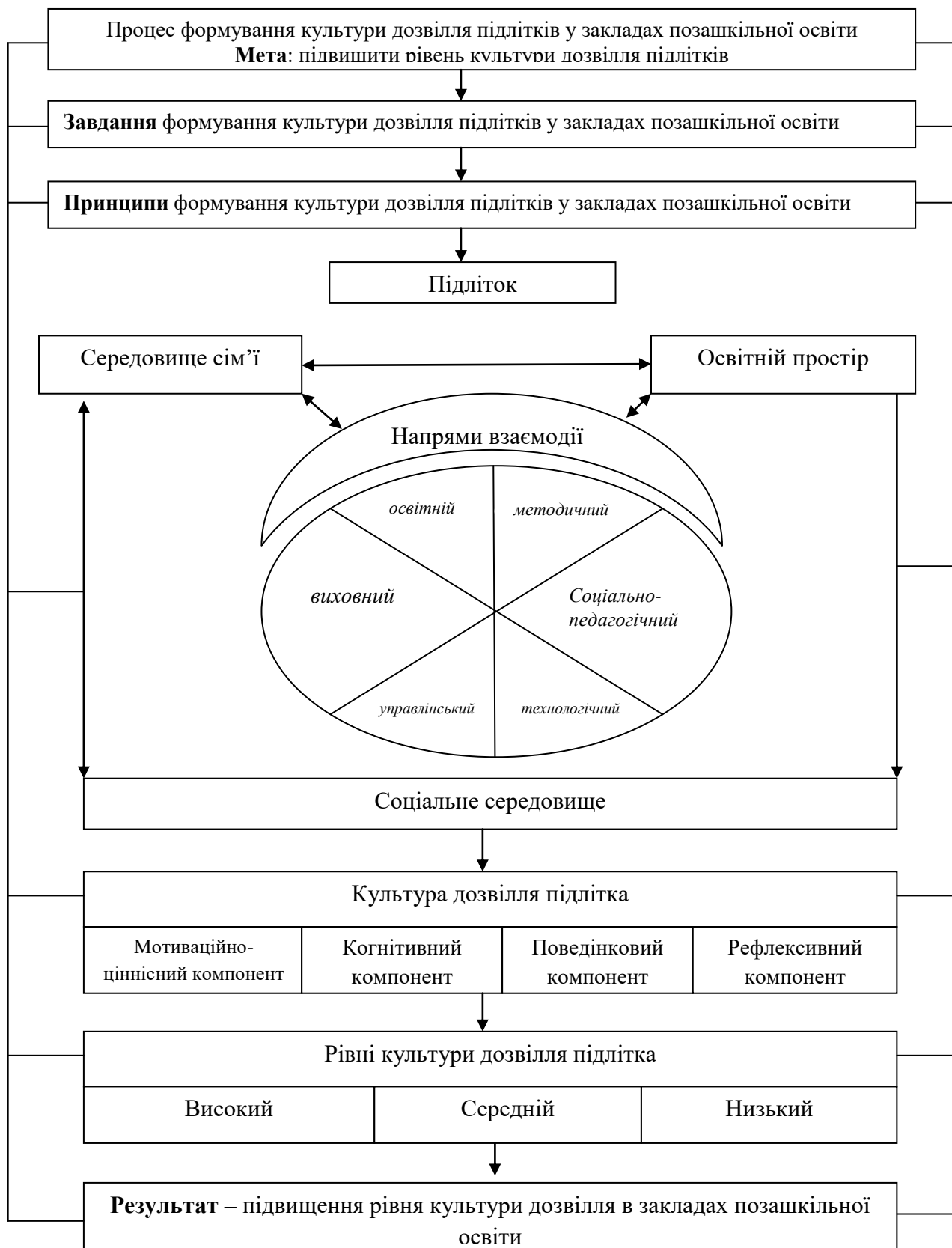

Рис. 2.1. Структурно-функціональна модель формування культури дозвілля підлітків у закладах позашкільної освіти

Констатуємо, що формуванню культури дозвілля сприятиме не тільки цілеспрямована навчально-виховна діяльність у цьому напрямі, представлена у змістових блоках «Спорт», «Наука», «Мистецтво», «Культура», «Сім'я» (заняття, проєкти, виховні справи, конференції тощо), у яких учні можуть максимально проявити власні потенційні можливості. Особливим, важливим фактором формування культури дозвілля є, на нашу думку, технологія соціально-педагогічного супроводу.

У змістовну частину входять мотиваційно-ціннісний, когнітивний і дієво-поведінковий і рефлексивний компоненти культури дозвілля школярів.

Зазначимо, що мотиваційно-ціннісний компонент складають причини, за якими людина організовує свою дозвіллеву діяльність. Принципово важливо, щоб мотив був усвідомленим і реально діючим, а не залишався тільки на психологічному рівні. До того ж, даний компонент показує переконання та принципи, якими особистість керується під час організації дозвіллевої діяльності.

Когнітивний компонент є знання про форми дозвіллевої діяльності, що застосовуються під час її організації, знання про норми та правила спілкування, взаємодії, етикету та способів застосування цих знань у реальному житті на основі актуалізації поведінки.

Поведінковий компонент культури дозвілля має на увазі усвідомлене, довільне дотримання норм культури дозвілля, спілкування, діяльності, етикету, вміння й навички планувати і організовувати дозвіллеву діяльність, творчий підхід у застосуванні знань. В основі виконання норм покладено навичку культурної поведінки як дію, сформовану шляхом повторення, що характеризується високим ступенем освоєння й відсутністю поелементної свідомої регуляції та контролю.

Під рефлексивним компонентом культури дозвілля мається на увазі вміння давати собі звіт у своїх діях і адекватно себе оцінювати, вміння аналізувати й контролювати власну поведінку.

Рівень культури дозвілля особистості розглядаємо в єдності мотиваційно-ціннісного, когнітивного, поведінкового та рефлексивного компонентів, які виступають її критеріями. Критерії сформованості культури дозвілля проявляються на низькому, середньому й високому рівнях.

Аналіз теоретичних джерел дозволив визначити шість напрямів взаємодії суб'єктів процесу формування культури дозвілля підлітків в освітньому просторі: виховний, освітній, методичний, соціально-педагогічний, управлінський і технологічний.

Результат процесу формування культури дозвілля підлітків у освітньому просторі – підвищення рівня культури дозвілля, що виявляється в усвідомленому виборі змісту дозвіллевої діяльності, спрямованої на отримання соціально значущого результату.

На підставі всього зазначеного вище пропонуємо рекомендації щодо формування дозвіллевої культури підлітків у системі позашкільної освіти України, а саме:

1. Здійснювати підготовку управлінського складу до здійснення дозвіллевої діяльності в закладах позашкільної освіти, зокрема формувати вміння чітко визначати дозвіллеву політику закладу, першочергові цілі та завдання; вміння відчувати попит населення на дозвіллеві послуги; вміння ефективно використовувати матеріально-технічні, фінансові, людські ресурси організації; вміння кваліфіковано планувати діяльність дозвіллевого закладу та втілювати культурно-дозвіллеві програми в життя.

2. Розробити систему маркетингової інформації та оцінки діяльності дозвіллевого закладу.

3. Створювати інтегровані дозвіллові заклади для виконання культурно-дозвіллевих, соціальних та виховних завдань – створення клубів-кафе, клубів-готелів, клубів-бібліотек, клубів-кінотеатрів, дозвіллевих центрів-магазинів, культурно-спортивних центрів, рекреаційно-дозвіллевих комплексів.

4. Розширювати дозвілlevу діяльності за межі центру для відродження культурного життя провінції, створення пересувних загонів та філій дозвіллевого центру для культурно-дозвіллевої роботи у віддалених куточках країни, формування гармонійного соціально-культурного середовища міста й села.

5. Залучати до організації дозвілля підлітків підприємства, фірми, які можуть надати фінансову та ресурсну підтримку.

Висновки до розділу 2

У розділі окреслено змістово-процесуальні засади формування дозвіллевої культури підлітків у позашкільних програмах у США; визначено можливості творчого використання прогресивного досвіду американської системи формування дозвіллевої культури підлітків в аспекті досліджуваної проблеми в Україні.

Представлено досвід США щодо використання виховного потенціалу дозвіллевих закладів: клуб «Табірна пригода», «Служба праці», «Трудовий корпус», «Корпус місцевої молоді», «Досягнення молодих», «Форејч», «Майбутні фермери Америки», «Майбутні домогосподарки Америки», «Майбутні бізнесмени», «Біологічний клуб», «Клуб комп'ютерної техніки», «Клуб біохіміків», «Клуб студентів-фізиків», «Клуб банкових і фінансових справ», клуб ремесел «Зроби сам», «Аеронавтика й астронавтика», «Клуби любителів ораторського мистецтва», клуб-кафе «Horseshol».

Сформульовано основні принципи дозвіллевої діяльності: добровільність; постійність та систематичність; оптимальне поєднання теоретичних знань із практичною діяльністю; залучення підлітків і молоді до активної суспільно-корисної та особистісно-значущої діяльності, що дає відчутний соціальний ефект; диференційований підхід до різних соціально-демографічних молодіжних груп; стимулювання ініціатив та мотивів саморегуляції.

Доведено, що виховний потенціал закладів дозвілля є незаперечним, оскільки спрямований на:

- організацію змістовного дозвілля підлітків і молоді;
- розвиток творчого й духовного потенціалу молоді;
- профілактику й попередження правопорушень у підлітковому й молодіжному середовищі;
- пропаганду й підтримку здорового способу життя;
- підтримку талановитої та активної молоді;
- сприяння професійній орієнтації та працевлаштуванню.

Запропоновано комплексну програму «Формування дозвіллевої культури молоді» спрямовану на створення основ для переходу до ефективного функціонування культурно-дозвіллевих установ і консолідованої участі у цьому процесі органів державної влади, органів місцевого самоврядування та організацій, які здійснюють культурно-дозвіллеву діяльність у країні.

Розроблено структурно-функціональну модель формування культури дозвілля підлітків у закладах позашкільної освіти.

Запропоновано рекомендації щодо формування дозвіллевої культури підлітків у системі позашкільної освіти України.

ВИСНОВКИ

Цілісний аналіз теоретичних та практичних засад формування дозвіллевої культури підлітків у позашкільних програмах США дозволив дійти таких висновків.

1. З'ясовано стан наукових досліджень дозвіллевої сфери та охарактеризовано поняттєво-термінологічний апарат дослідження.

З'ясовано, що дозвіллева сфера формується на межі XIX–XX століть, а її розквіт як галузі наукового знання припадає на середину XX ст., що підтверджується значним обсягом наукових публікацій у зарубіжних і вітчизняних журналах, підручниках та методичними посібниками, дисертаційними працями тощо.

Констатовано, що в різних країнах світу здійснюються систематичні фундаментальні та прикладні дослідження з даної тематики; формуються колективи вчених, дослідження яких суттєво впливають на зміст та напрями вивчення дозвіллевої проблематики; створюються численні наукові концепції дозвіллевої сфери.

Закцентовано на здійсненні активної державної політики у досліджуваній сфері у США.

Виявлено основні напрями досліджень:

- психологічні аспекти дозвілля;
- вирішення соціальних проблем особистості шляхом використання дозвіллевого потенціалу;
- психолого-емоційний стан людини та його відбиття у дозвілєвій діяльності;
- різноманітність дозвілєвих альтернатив та можливості особистості скористатися ними;

- цінність дозвіллевих альтернатив для різних груп населення та їх психологічну готовність до зміни дозвіллевої поведінки;
- теоретичні аспекти дозвілля;
- сучасний стан дозвілля в Європі з погляду історичних традицій соціальної роботи;
- проблеми молодіжного дозвілля;
- теоретико-методологічні засади організації дозвіллевої діяльності з підлітками та молоддю;
- сучасний стан сфери дозвілля та рекреації в США, перспективи її розвитку, створення нових моделей дозвіллевих закладів, їх концепція, проектування та реалізація тощо.

Визначено сутність основоположних понять дослідження. Так, підліткове дозвілля потрактовується як особливий вид діяльності, частина вільного (від навчання та домашніх обов'язків) часу, зміст якого знаходиться за межами інститутів освіти та сім'ї та обирається підлітком самостійно.

А дозвіллева культура розуміється як складна якість особистості, яка характеризується сукупністю проявів самостійності мислення та дій, функціональною та інтелектуальною активністю, творчих прагнень заради реалізації прогресивного процесу відпочинку та подальшого саморозвитку, продуктивного впливу на оточуючих.

2. Визначено потенціал позашкільних програм у формуванні дозвіллевої культури підлітків.

З'ясовано, що молодіжний напрям є пріоритетним у культурній політиці США та здійснюється в інтересах молодих громадян та суспільства в цілому. Відтак, реалізацію молодіжної дозвіллевої політики в США на політичному, соціально-культурному, економічному, законодавчому та організаційному рівнях здійснюють центральні й місцеві органи державної влади, громадські, молодіжні та дитячі об'єднання, соціальні служби.

Доведено значний потенціал американських дозвіллевих закладів, спрямованих на роботу з підлітками та молоддю. З'ясовано, що робота з підлітками й молоддю в США становить чітку систему взаємодії дитячих, підліткових і молодіжних організацій, громадських центрів, бізнесових кіл, культурно-мистецьких і релігійних інституцій.

З'ясовано, що серед багатьох дозвіллевих установ США вирізняються своєю діяльністю клуби при закладах освіти, найпоширенішими серед яких є: «Батьківські клуби», клуби «Преса у школі», клуби профорієнтаційного спрямування, клуби «Молодий лідер», спортивні клуби.

3. Окреслено змістово-процесуальні засади формування дозвіллевої культури підлітків у позашкільних програмах у США.

Констатовано, що особливості дозвільної діяльності підлітка обумовлюються як зовнішніми процесами, так і внутрішніми умовами.

Визначено, що методологічні основи педагогічної діяльності дозвіллевих закладів США ґрунтуються на ненасильницькому характері педагогіки; на гуманістичних та комунікативних орієнтаціях педагогічних концепцій; на відповідності виховного процесу інтелектуальному та емоційному розвитку підлітка; на проблемному характері навчання; використанні виховних можливостей соціального оточення, дозвіллевих об'єднань, сім'ї та школи; на використанні ігрового потенціалу.

Виявлено специфічні ознаки дозвілля в США, як-от: свобода вибору дозвіллевої діяльності, свободу від обов'язків; добровільна участь в дозвіллевій діяльності; бажання отримати радість та задоволення; самодостатність та самоцінність; компенсаційність дозвілля.

Визначено головні соціальні функції дозвілля в США є комунікативна, рекреаційна, творча, соціальна, ціннісно-орієнтаційна, пізнавальна та виховна. Функції дозвілля визначають такі його рівні: пасивне, розважальне, пізнавальне, творче дозвілля. А відтак, загальними принципами дозвіллевої

діяльності є системність, добровільність, диференціація, доступність та якість дозвіллевих послуг, їх відповідність місцевим умовам, принцип інтересу.

З'ясовано, що ґрунтуючись у своїй діяльності на означених принципах, дозвіллеві заклади в США успішно реалізують програми, спрямовані на:

- організацію змістовного дозвілля підлітків і молоді;
- розвиток творчого й духовного потенціалу молоді в інтересах її становлення й самореалізації;
- профілактику й попередження правопорушень і негативних явищ у підлітковому й молодіжному середовищі;
- пропаганду й підтримку здорового способу життя;
- підтримку талановитої та активної молоді;
- сприяння професійній орієнтації та працевлаштуванню, що, власне, надає соціально-культурним центрам особливої соціальної цінності.

Виокремлено напрями діяльності американських соціокультурних закладів, які доповнюють один одного, представлені на слайді.

Охарактеризовано позашкільні програми, які є популярними серед молоді і підлітків у США:

- програми з розвитку характеру та лідерства.
- програми в галузі освіти та розвитку кар'єри.
- програми з навичок здоров'я та життя
- програми в галузі мистецтва
- програми зі спорту, фітнесу та відпочинку.

4. Визначено можливості творчого використання прогресивного досвіду американської системи формування дозвіллевої культури підлітків в аспекті досліджуваної проблеми в Україні. Представлено комплексну програму «Формування дозвіллевої культури молоді» та структурно-функціональну модель формування дозвіллевої культури підлітків у системі

позашкільної освіти. Розроблено рекомендації щодо формування дозвіллевої культури підлітків у системі позашкільної освіти України, а саме:

1. Здійснювати підготовку управлінського складу до здійснення дозвіллевої діяльності в закладах позашкільної освіти, зокрема формувати вміння чітко визначати дозвіллеву політику закладу, першочергові цілі та завдання; вміння відчувати попит населення на дозвіллієві послуги; вміння ефективно використовувати матеріально-технічні, фінансові, людські ресурси організації; вміння кваліфіковано планувати діяльність дозвіллевого закладу та втілювати культурно-дозвіллієві програми в життя.

2. Розробити систему маркетингової інформації та оцінки діяльності дозвіллевого закладу.

3. Створювати інтегровані дозвіллієві заклади для виконання культурно-дозвіллієвих, соціальних та виховних завдань – створення клубів-кафе, клубів-готелів, клубів-бібліотек, клубів-кінотеатрів, дозвіллієвих центрів-магазинів, культурно-спортивних центрів, рекреаційно-дозвіллієвих комплексів.

4. Розширювати дозвіллеву діяльність за межі центру для відродження культурного життя провінції, створення пересувних загонів та філій дозвіллевого центру для культурно-дозвіллієвої роботи у віддалених куточках країни, формування гармонійного соціально-культурного середовища міста й села.

5. Залучати до організації дозвілля підлітків підприємства, фірми, які можуть надати фінансову та ресурсну підтримку.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. На подальше вивчення заслуговують узагальнення перспективного зарубіжного педагогічного досвіду формування дозвіллевої культури в системі позашкільної освіти; розроблення програм формування дозвіллевої культури для різних категорій населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Агамір'ян, Л. В. (2017). Творчі дозвілєві практики як фактор формування соціальної суб'єктності сільської підліткової молоді: основні підходи до соціологічного виміру. *Український соціологічний журнал*, 1-2, 250–256.
- Агамір'ян, Л. В. (2018). Творчі дозвілєві практики сучасної підліткової молоді: специфіка, функції, прояви. *Ukr. socium*, 3 (66), 82–93.
- Анохин, Е. В. (1998). *Психолого-педагогические особенности деятельности детских разновозрастных объединений*. Сумы.
- Арбенина, В. Л. (2000). Свободное время студенческой молодежи: динамика изменений структуры и содержание (по материалам исследований 1970-х – 1990-х годов). *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірник наукових праць*, сс. 258–264.
- Большой этимологический словарь русского языка (2018). М. В. Климова (сост.). М.: Дом Славянской книги.
- Волобуева, Л. Н. (2004). *Досуг в структуре образа жизни: философско-культурологические аспекты* (дис. ... канд. философских наук: 24.00.01). М., 2004.
- Воловик, А. Ф., Воловик, В. А. (1998). *Педагогика досуга*. М.: Флинта: Московский психолого-социальный институт.
- Герасимов, П. Е. (2015). *Стимулирование позитивного самоотношения подростков в досуговой деятельности* (дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01). Саратов.
- Гергилов, Р. Е. (2007). Теория цивилизации Н. Элиаса: критика и перспективы. *Вопросы культурологии*, 5, 16–19.

- Данилова, А. Н. (2017). *Повседневные перемещения в досуговых практиках молодежи: социологический анализ* (дис. ... канд. социол. наук: 22.00.04). Екатеринбург.
- Дашковская, О. Д. (2009). *Организация досуговой деятельности*. Ярославль: Ярославский государственный университет имени П. Г. Демидова.
- Добринская, Е. И., Соколов, Э. В. (1983). *Свободное время и развитие личности*. Л.: Лениздат.
- Дьюи, Дж. (1968). *Школа и общество. Программа воспитания детей*. Чикаго-Лондон.
- Елизаров, Е. Д. (2006). *Античный город*. СПб.
- Конт-Спонвиль, Андре (2012). *Философский словарь*. Москва: Издательство «Этерна».
- Корниенко, Т. В. (2016). Культура досуга современной молодежи. Проблемы и перспективы развития. *Вестник КазГУКИ*, 1, 62-65.
- Кротова, Ю. Н. (1994). *Становление и развитие педагогики досуга в США и Великобритании* (дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05). СПб.
- Кузьменкова, С. П., Сухова, Е. Е. (2017). Структура досуга студенческой молодежи (по результатам опроса учащихся смоленских вузов). *Bulletin of Science and Practice*, 11, 462–468.
- Кэндо, Т. (2000). Досуг и популярная культура в динамике и развитии. *Личность. Культура. Общество*. Т. 11, 1 (2).
- Лучанкин, А. И., Сняцкий, А. А. (1996). *Социально-клубная работа с молодежью: проблемы и подходы*. Екатеринбург: Банк культ, информ.
- Любушкина, Л. А., Павлов, А. Ф. (2016). Досуговая деятельность как средство социализации подростков. *Достижения современной науки: сборник материалов XVIII Международной научно-практической конференции*, 1 июля 2016 г. Москва, 2016, сс. 465-475.

- Мид, М. (1988). *Культура и мир детства: избранные произведения*. Москва: Наука.
- Новикова, И. А. (1991). *Организация досуга подрастающего поколения в США: традиции и современность*. СПб.: СПбГИК.
- Обучение социальной работе: преемственность и инновации* (1996). М.: Аспект Пресс.
- Организация досуговой деятельности школьников за рубежом* (1994). СПб.: Образование.
- Орлов, А. С. (1995). *Социология рекреации*. М.: Наука.
- Павлов, С. В. (2013). *Досуговые практики городских подростков в современной России: социологический анализ* (дис.... канд. социол. наук: 22.00.06). М.
- Пейперт, С. (1989). *Переворот в сознании: дети, компьютеры и плодотворные идеи*. М.: Педагогика.
- Петрищев, В. И. (1985). *США: взаимодействие общины и школы (критический анализ)*. Красноярск: Изд-во Краснояр. Ун-та.
- Петрищев, В. И. (1999). *Великобритания: социальная среда и досуг молодежи*. Красноярск: Издат. центр Краснояр. гос. Ун-та.
- Петрова, И. В. (2005). *Дозвілля в зарубіжних країнах*. К.: Кондор.
- Попов, Р. С. (2007). *Формирование национально-культурной идентичности личности подростка в условиях самостоятельного творческого коллектива*. Санкт-Петербург.
- Седова, Н. Н. (2009). Досуговая активность граждан. *Социс*, 12, 56–59.
- Соколов, Э. В. (1977). *Свободное время и культура досуга*. Ленинград: Лениздат.
- Социальная работа сегодня: Опыт нормализации и интеграции* (1996). Ш. Рамон (ред.). Амстердам. Киев: Ассоциация психиатров Украины.
- Стрельцов, Ю. А. (2002). *Культурология досуга*. Москва: МГУКИ.

- Суртаев, В. Я. (1998). *Социология молодежного досуга*. Ростов-на-Дону: Издательство «Гефест».
- Толковый словарь русского языка*: в 4 т. (2005). Н. Ф. Татьянченко (ред.). М.: Диалог.
- Трегубов, Б. А. (1991). *Свободное время молодёжи: сущность, типология, управление*. СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та.
- Тяпкина, О. А. (2019). *История и философия досуга*. Барнаул: АлтГУ.
- Фришман, И. И. (2018). Тенденции и перспективы развития феномена «каникулярного времени». *Народное образование*, 3-4 (1467), 7-11.
- Хайруллина, А. А. (2017). Формирование досуговых потребностей молодежи как социокультурная проблема. *Вестник КазГУКИ*, 4, 149-152.
- Хломов, К. Д. (2014). Подросток на перекрестке жизненных дорог: социализация, анализ факторов изменения среды развития. *Психологическая наука и образование*, Том 6, № 1, 2—10.
- Шевелёва, Е. Н. (2011). Лексема «досуг» в языковом сознании современных носителей русского языка. *Известия Научно-координационного центра по профилю «филология»*, IX, 229-231.
- Шевелёва, Е. Н. (2011). *Процессы неологизации в лексике тематической сферы «Досуг» в русском языке новейшего периода: по материалам словарей и современных средств массовой информации* (дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01). Воронеж.
- Экономика. Толковый словарь* (2000). И. М. Осадчая (ред.). М.: Издательство «Весь Мир».
- Элиас, Н. (2001). *О процессе цивилизации: социогенетические и психогенетические исследования*. Том 1: Изменения в поведении высшего слоя мирян в странах Запада. Москва; Санкт-Петербург: Университетская книга.

- Элиас, Н. (2001). *О процессе цивилизации: социогенетические и психогенетические исследования*. Том 2: Изменения в обществе. Проект теории цивилизации. Москва; Санкт-Петербург: Университетская книга.
- Этимологический словарь русского языка* (1994). Т. А. Боброва, Н. М. Шанский (ред.). М.: Прозерпина.
- Burck, G. (1972). There'll be less leisure than you think. *Recreation in modern society*. Boston: Holbrook Press, pp. 336–351.
- Cambridge dictionary*. URL: dictionary.cambridge.org
- Couchman, R. (1995). The Family one Rotarian's Perspective. *The Rotarian*, 9.
- Das Institut fur Freizeitwirtschaft uber Freizeitsport im Jahr 2000* (1996). Automaten Markt., Juni.
- De Grazia, S. (1962). *Of Time, Work, and Leisure*. New York: The Twentieth Century Fund.
- Dumazedier, J. (1962). *Ver une civilization du loisir?* Paris: Éditions du Seuil.
- Edginton, Christopher R. and Luneckas, Lezli J (1993). Creating Magic at Camp Adventure. *Parks and recreation*, 10.
- Jenkins, J. M., Pigram, J. J. (2003). *Encyclopedia of Leisure and Outdoor Recreation*. London and New York: Routledge.
- Kaplan, M. (1960). *Leisure in America: A Social Inquiry*. New York: John Wiley & Sons.
- Kelly, J. R. (1982). *Leisure*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
- Kulturpädagogik und Kulturarbeit: Grundlagen, Praxisfelder, Ausbildung* (1988). Weinheim; Munchen: Juventa Verl.
- Lee, R. (1964). *Religion and Leisure in America: A Study in Four Dimensions*. Nashville: Abingdon Press.
- Neulinger, J., Breit, M. (1969). Attitude dimensions of leisure. *Journal of Leisure Research*, 1, 255–261.

Online etymology dictionary. URL: <https://www.etymonline.com/>

Shivers, J. S. (1981). *Leisure and recreation concepts: a critical analysis*. Boston: Allyn and Bacon.

Stebbins, R. A. (2015). *Serious leisure: A perspective for our time*. New Brunswick, New Jersey: Transaction.